

Undervisning i europarett – rapport fra arbeidsgruppen

1 Bakgrunn, oppnevning, mandat og plan for gjennomføring

Programrådet for rettsvitenskap (PMR) ved det juridiske fakultet, UiO, bestemte i møte 6. februar 2020 å sette ned en arbeidsgruppe for å gjennomgå undervisningen i internasjonal rett og europarett etter erfaringer fra Nav-saken. Det ble besluttet:

- å gjennomgå faget EØS-rett på andre studieår.
- å gjennomgå hvordan europarettlig kildemateriale er behandlet og integrert i de ulike fagene på rettsstudiet.
- å gjennomgå hvordan internasjonale kilder er belyst og integrert i metodeundervisningen på rettsstudiet.

Arbeidsgruppen som ble oppnevnt i henhold til dette har bestått av følgende personer:

- Tarjei Bekkedal, Institutt for privatrett/Senter for europarett (leder)
- Ole-Andreas Rognstad, Institutt for privatrett/Senter for europarett (ansvar for rapport)
- Marte Eidsand Kjørven, Institutt for privatrett
- Christoffer Eriksen, Institutt for offentlig rett
- Benedikte Høgberg, Institutt for offentlig rett
- Mads Andenæs, Institutt for privatrett
- Finn Arnesen, Nordisk institutt for sjørett/Senter for europarett
- Alla Pozdnakova, Nordisk institutt for sjørett
- Christophe Hillion, Institutt for offentlig rett/Senter for europarett
- Marianne Jenum Hotvedt, Institutt for privatrett
- Catherine Banet, Nordisk institutt for sjørett
- Sandra Ulleland, JSU
- Sander Bøe Bertelsen, JSU

Arbeidsgruppens mandat:

- Gjennomgå alle sider ved undervisningen i faget EØS-rett på andre studieår og foreslå nødvendige endringer i læringskrav, litteratur, undervisningens innretning og omfang og fagets navn.
- Gå gjennom undervisningen i andre fag som undervises på masterstudiet og vurdere om europarettlige dimensjoner er tilstrekkelig hensyntatt eller integrert i læringskravene, undervisningen og læremidlene.
- Vurdere tiltak som utvikler og styrker undervisningen i rettslig metode og argumentasjon når det gjelder europeiske og internasjonale kilder. Gruppen skal foreslå konkrete tiltak til endringer av undervisningen på første studieår slik at studentene umiddelbart introduseres for rettsstudiets internasjonale aspekter.
- Vurdere valgfagporteføljen i det omfang den finner hensiktsmessig.

Plan for gjennomføring av arbeidsgruppens arbeid:

- Arbeidsgruppen har ingen frist, men arbeider så hurtig som mulig.
- Arbeidsgruppen skal fra oppnevningen og inntil videre utøve rollen som fagansvarlig i faget EØS-rett på andre studieår. Endringer i faget som gruppen beslutter kan løpende implementeres gjennom utøvelse av denne rollen. Ved dissenser omkring utøvelsen av rollen som fagansvarlig treffer studiedekanen avgjørelsen.

- Andre endringer gruppen foreslår kan implementeres på den måte som er hensiktsmessig, for eksempel som løpende endringer, eller som forslag til endringer.
- Gruppens hovedfunn samt implementerte og foreslåtte endringer skal samles i en rapport. Denne skal holdes kort og poengtert. Leder av Senter for europarett, professor Ole-Andreas Rognstad oppnevnes som hovedredaktør for rapporten.
- Arbeidsgruppen skal utarbeide et mandat for den som overtar som fagansvarlig i faget europarett på andre studieår etter at gruppen avslutter sin gjennomgang. Den fagansvarlige skal ha et bredere ansvar for å etterse og ivareta undervisningen i europarett på hele rettsstudiet.
- Etter avsluttet arbeid skal arbeidsgruppen bestå som referansegruppe inntil vedtatte endringer er iverksatt og evaluert.

Arbeidsgruppens overordnede synspunkter:

- Ønske om kontinuitet i EØS-rettsundervisningen gjennom hele studiet.
- Ønskelig at faget «EØS-rett» utvides, men erkjennelse om at det kan være vanskelig innenfor dagens rammer. Plan som nå legges skjer innenfor dagens rammer.
- Potensialet for europarettensdimensjon i ulike fag er ikke realisert.
- Bake inn mer EØS-rett i forvaltningsrett.
- Semesteroppgaven på andre år er godt egnet.
- Få inn flere grunnleggende kilder på 2111.
- Viktig å se på beskrivelsen av kunnskapskrav. Særlig viktig på andre år. Samspillet mellom fagene kommer ikke frem i læringskravene.
- Gå gjennom alle kunnskapskrav. Vurder fagfellevurderinger.
- Se på kunnskapskrav på første år. Ha noe om rettssystemet på første år.
- Ha en samlet plan og en læringsstige for hele studiet.

2 Rapportens struktur og innhold

Som det fremgår av bakgrunn og mandat ovenfor, står gjennomgåelse av faget EØS-rett sentralt. Faget må imidlertid ses i lys av og i sammenheng med EØS-innretningen på studiet for øvrig. I rapporten behandles derfor faget i konteksten det står i innenfor gjeldende studieordning, som – i tråd med mandatet – er en premiss for rapporten. Rapporten går på den bakgrunn gjennom den gjeldende ordningen i kronologisk rekkefølge – studieår for studieår – med sikte på å ta opp aspekter som dekkes av mandatet på den måten.

Juridisk studentutvalg (JSU) har vært representert i arbeidsgruppen med to representanter, og har gitt uttrykk for at de stiller seg til rapportens redegjørelser og forslag i sin helhet eller i det vesentlige. Særlige innspill og bemerkninger fra JSU er tatt direkte inn i rapporten for på den måten å synliggjøre studentenes synspunkter. JSUs innspill vedlegges for ordens skyld rapporten (vedlegg II),

Arbeidsgruppen har nærmet seg mandatet slik at europarett og EØS-rett er hovedinntaket til det som er drøftet i rapporten. I den avsluttende fasen har Geir Ulfstein og Jørgen Skjold ved PluriCourts kommet med et innspill datert 1.9.2021 om undervisningen i internasjonal rett. Mye av det som tas opp i rapporten kan være overførbart til internasjonal rett som sådan, og det er grunn til å understreke at det som foreslås i rapporten ikke er ment å komme «på bekostning av en ... tilnærming hvor det europarettslige forstås som en del av et større bilde i forholdet mellom norsk og internasjonal rett». For øvrig vedlegges innspillet rapporten som et eksternt innspill (vedlegg III).

3 Første studieår

Det følger uttrykkelig av mandatet at gruppen skal «foreslå konkrete tiltak til endringer av undervisningen på første studieår slik at studentene umiddelbart introduseres for rettsstudiets internasjonale aspekter». Arbeidsgruppen bemerker at det er krevende for ferske studenter å håndtere internasjonale kilder og forstå deres betydning, særlig før de får en teoretisk innføring i juridisk metodelære på annet semester. Fra faglærere er det meldt om erfaringer med at studentene forstår lite av EØS-rettslige kilder og spørsmål. Ettersom EØS-rett *er* (integret i) norsk rett, og ikke et eget fag man kan velge om man vil forholde seg til, er det i seg selv et symptom på at noe må gjøres.

JUS1111

Metodeundervisningen

Det kan slik sett gjøres noen grep allerede ved inngangen til studiet. Ett grep er å gjøre studentene bedre kjent med, og oppmerksom på, grunnleggende trekk i vårt rettssystem. Dagens studieordning og -opplegg synes å bygge på at studentene har fått den nødvendige innføringen ved samfunnskunnskapsundervisningen på videregående skole, men erfaringen tilsier at det ikke er tilfellet. Dette er merkbart både i metodeundervisningen på JUS1111, i metodeundervisningen på JUS1211 og ved inngangen til statsrettsundervisningen på JUS2111.

En kort innføring ved inngangen til JUS1111 vil bidra til at studentene får bedre forankring for rettskildene som de introduseres for i innledningskurset Rettskilder til fots, og i den forbindelse og hjelpe dem til å «plassere» den internasjonale retten, herunder EØS-retten, i rettssystemet for øvrig. Det kan igjen gjøre det lettere for dem å forstå bruken av internasjonale kilder i de enkelte fagene. Som det fremgår nedenfor er det etter hvert betydelig innslag av internasjonal rett og EØS-rett i fagene som inngår i JUS1111. Derfor må det gjøres noe med at studentene viser liten forståelse for hvordan EØS-retten kommer inn i rettskildebildet.

Arbeidsgruppen foreslår at det gis en kort innføring i rettssystemet ved en forelesning som avholdes mandagen etter at kurset i Rettskilder til fots er avholdt og at det skrives en kortfattet artikkel som gir en slik oversikt. Artikkelen kan inngå som pensum i faget Rettskilder til fots og slik sett erstatte det eksisterende pensumet der. Arbeidsgruppen vil ta initiativ til at det skrives en slik artikkel med sikte på at den kan inngå i pensum våren 2022.

Et annet grep, som må ses i sammenheng med det nevnte, er å fremheve EØS-retten, og det internasjonale perspektivet i Rettskilder til fots, som i praksis er metodeundervisningen på JUS1111. Rettskilder til fots gir en innføring i juridisk metode ved at studentene løser en praktisk oppgave som reiser spørsmål innenfor kjøps- og erstatningsrett. Slik oppgaven i dag er lagt opp, blir studentene her introdusert for 'de tradisjonelle kildene': lov, forarbeider, rettspraksis, juridisk litteratur og reelle hensyn. Her finnes det potensial til at det legges inn et EØS-rettslig spørsmål i oppgaven slik at studentene blir introdusert for jussens internasjonale og EØS-rettslige dimensjon allerede første uka. Dette kan hjelpe dem til bedre å forstå hvorfor det trekkes inn EØS-rettslige kilder i de materielle fagene (kjøps/avtalerett og erstatningsrett) og hvilken betydning det har. Arbeidsgruppens leder har allerede kommet med et konkret forslag til hvordan dette kan løses, og en gjennomføring av dette forslaget forventes å kunne skje til vårsemesteret 2022.

Studentrepresentantene v/JSU har spilt inn følgende synspunkt, som tas inn i denne delen av rapporten, selv om synspunktet er mer overordnet:

«En ... overordnet mulighet er å få litt mer materiell forståelse inn i kildesøkskursene. De er obligatoriske, og noen studenter opplever at kursene redegjør for mer enn det de trenger for å lære seg kildesøk. Selv om ferdigheter i kildesøk bør være sentrale, mener JSU at det trengs en supplerende del om "forståelse" av kildene. Siden mandatet gjelder EØS-retten, begrenser vi oss til det:

- Studentene må lære hvordan en dom i EU blir til, i tillegg til å vite hvordan man finner dommen. Dette gjelder både avgjørelser om "infringement proceedings" og "preliminary ruling". Noen studenter har gitt uttrykk for forvirring ved lesing av domstolens avgjørelser, fordi noen dømmer en stat til å betale et beløp, mens andre bare avgir en tolkningsuttalelse. Det samme bør gjelde EFTA-domstolen. Det skjer også at studentene, når de får vite om en dom på forelesning, kun markerer rettssetningene i dommen uten å forstå hele konteksten rundt avgjørelsen. Dette grenser også over til studentenes institusjonelle forståelse av EU/EØS/EFTA, som også er viktig.»

Studentrepresentantene har for øvrig gitt uttrykk for at «Rettskilder til fots absolutt bør trekke inn EØS-rettslige tema», i tråd med arbeidsgruppens forslag

Materielle fag

EØS-rett og annen internasjonal rett har sentral betydning i de materielle fagene på JUS1111: avtale- og kjøpsrett og erstatningsrett.

Innenfor avtale- og kjøpsrett gjelder det særlig kjøpsrettslige spørsmål. Kjøpsloven har bakgrunn i en internasjonal konvensjon om løsørekjøp (CISG), og forbrukerkjøpsloven gjennomfører EUs forbrukerkjøpsdirektiv, noe som er fremhevet i fagbeskrivelsen. I tillegg inngår sentrale lovvalgsregler i internasjonale kjøpsforhold i faget, dette er også fremhevet i læringskravene. Det er imidlertid ikke angitt uttrykkelige krav til kunnskap om betydningen av CISG og forbrukerkjøpsdirektivet. I pensumlitteraturen er fagenes internasjonale aspekter dekket både i avtalerett og kjøpsrett. Internasjonale kilder omtales i forelesningene, men har ikke vært omfattet av kursopplegget utover en refleksjonsoppgave om (det internasjonalt forankrede) diskrimineringsforbudets betydning for kontraktsfriheten.

Fra og med våren 2021 er det imidlertid gjort enkelte justeringer i undervisningsopplegget. EU-domstolens praksis trekkes inn i større grad på forelesninger. I kursopplegget er det gjort en mindre endring i en av de prioriterte oppgavene. Endringen er ment å illustrere direktivets konkrete betydning for norske regler, og innebærer at studentene selv bør finne frem til forbrukerkjøpsdirektivet og forholde seg til denne kilden.

På noe sikt planlegger de ansvarlige faglærerne en større revisjon av faget, litteratur og undervisningsopplegg. Det har særlig sammenheng med vedtakelsen av et nytt forbrukerkjøpsdirektiv (direktiv 2019/771/EU), som til forskjell fra gjeldende direktiv er et fullharmoniseringsdirektiv. Det vil også bli vurdert å integrere et nytt direktiv om digitale ytelser til forbruker (direktiv 2019/770/EU) som inngår i samme «pakke».

I erstatningsretten er europeisering – både gjennom EØS-rett og EMK – løftet tydelig frem i fagbeskrivelse og læringskrav. Det er fremhevet at studentene skal ha kunnskap om «EMK og

EØS-rettslige kilder av betydning for erstatningsretten». Relevante internasjonale aspekter er dekket i hovedlitteraturen. EØS-retten er særlig relevant for det offentliges erstatningsansvar og bilansvaret. I undervisningen i disse temaene blir EØS-rettens betydning tydelig belyst.

Arbeidsgruppen foreslår at kunnskap om CISG og forbrukerkjøpsdirektivet allerede nå tas inn i kunnskapskravene, og anmoder faglærerne om å legge inn internasjonale/EØS-rettslige kilder i kursopplegget. Det gir liten sammenheng dersom dette omhandles i pensum og på forelesninger hvis ikke studentene også får trene seg på noe håndtering av slike kilder i kurs. Videre må det lages en konkret plan for revisjon av avtale- og kjøpsrettsfaget som følge av direktivendringene som er skissert ovenfor. For øvrig må det legges vekt på forbindelseslinjene mellom metodeundervisningen innledningsvis og de materielle fagene der de internasjonale trekkene på grunn av rettsutviklingen får stadig mer plass. Studieårssansvarlig anmodes om å følge opp dette.

Studentrepresentantene v/ JSU har bemerket følgende:

«Forbrukerkjøpsundervisningen kan være en god måte å introdusere studentene til EU/EØS-rettens kildelære. Med dette menes at studentene så tidlig som mulig bør forstå: 1) Samspillet mellom EØS/EU-rett og norsk intern rett, 2) Hvordan lese direktiver og forordninger, og 3) Hvordan lese rettspraksis fra EU/EFTA. Spesielt i direktiv-sammenheng bør fremheves det nye direktiv 2019/771/EU. Dette virker som et nokså enkelt direktiv å lese og forstå. I tillegg bør studentene venne seg til fagets dominans av engelsk som språk.»

Studentrepresentantene har også gitt uttrykk for at EØS-kunnskapene, i hvert fall på første året, må konsentrere seg mer om materielle spørsmål og at institusjonelle forhold kan vente til andre studieår.

[JUS1211](#)

Juridisk metodelære

Undervisningen i juridisk metodelære har vært gjenstand for vesentlig omlegging de senere årene, bl.a. på bakgrunn av et arbeid som ble gjort noen år tilbake for å styrke metodeundervisningen i studiet. Det har vært lagt stor vekt på å knytte den teoretiske rettskildelæren til det studentene faktisk gjør når de argumenterer for rettslige løsninger, idet tidligere erfaringer viste at studentene bare pugget rettskildepensum uten å knytte kunnskapen til praktisk rettsanvendelse. I undervisningen er det lagt opp med en bolk med forelesninger i rettskildelære/lovtolkning og løsning av en praktisk oppgave med metodeperspektiv (inspirert av opplegget i Rettskilder til fots, men mer avansert), en bolk kalt rettslig argumentasjon som særlig omhandler praktisk skrivetrening med vekt på avveininger og subsumsjoner i praktiske oppgaver, og en bolk med forelesninger og kurs i domsanalyse. Fra og med høsten 2020 har det også vært en dobbeltime forelesning og kurs i rettskildebruk i praktikumsoppgaver.

Ettersom det i undervisningen er lagt vekt på å knytte den teoretiske rettskildelæren og metodelæren til det studentene gjør i praksis, har eksempler og oppgaver i stor utstrekning også vært knyttet til de materielle fagene i JUS1211. Dette har visse fordeler, men medfører også at de internasjonale og EØS-rettslige aspektene ikke blir fremhevet fordi det materielle fagene i JUS1211 i relativt liten grad inneholder slike aspekter (se nedenfor). På bakgrunn av at også det internasjonale til nå har vært lite fremhevet i JUS1111, har det vært opplevd som

vanskelig å fremheve de internasjonale aspektene i metodefaget fordi studentene har lite å relatere det til. Internasjonale kilder, herunder EØS-avtalen, har vært fremhevet på forelesninger men ikke på kurs.

Utviklingen i JUS1111 og de grepene som foreslås der gjør det lettere å løfte frem det internasjonale og EØS-aspektene i metodefaget, selv om de materielle fagene i liten utstrekning inneholder EØS-kilder. Det kan avspeiles i forelesningene og det kan legges inn noe i den praktiske kursoppgaven, og i domsanalyse. Våren 2021 har det vært gitt en obligatorisk domsanalyseoppgave som inneholder internasjonal privatrett med EU-kilder, og dette kan utvikles noe videre. Fagansvarlig anmodes om å følge opp dette. Undervisningen i faget rettslig argumentasjon består i dag av tre oppgaver, ingen har EØS-rettslig innhold. Fra og med våren 2022 vil en av oppgavene bli utformet som en ren EØS-rettslig oppgave, vinklet mot kontraktsrett.

I pensum er internasjonale kilder og EØS-kilder noe dekket, men den ene alternative pensumfremstillingen (Andenæs, Rettskildelære) er fra 2009 og neppe tilfredsstillende på dette punkt. Det er mulig å gjøre endringer f.eks. ved å gjøre Mæhle/Aarli, Fra lov til rett, som i dag er alternativ litteratur til eneste hovedlitteratur. Boken inneholder bl.a. et eget kapittel om «Internasjonale perspektiver» som i dag ikke er pensum. Fagansvarlig anmodes om å fremme forslag til pensumendring med virkning fra vårsemesteret 2022.

Studentrepresentantene v/JSU har sluttet seg til det ovenstående, og har følgende særlige bemerkninger.

«En spesiell metodemessig problemstilling som dukker opp, er hvordan man skal forstå integreringen av EØS-retten i norsk rett. JSU mener at studentene i metodefaget må ha god innsikt i hvordan den norske lovforberedelsen foregår når direktiver og forordninger skal bli norsk lov eller forskrift. Hovedfokuset må rettes mot å lese departementenes og komiteenes vurderinger.

Spesielt i tilfellene med transformasjon bør studentene, uten forvirring, se at en norsk lovbestemmelse (for eksempel avtaleloven § 36) kan gjennomføre flere bestemmelser i sekundærkildene. Forarbeidene inneholder ofte gjennomføringstabeller som viser dette, se for eksempel Prop. 43 LS (2019-2020) vedlegg 3.

For øvrig trengs ikke denne undervisningen å skje på denne avdeling, men det redegjøres her for ordens skyld. Detaljene egner seg nok best til andre året, men studentene må så tidlig som mulig forstå forskjellene mellom inkorporasjon og transformasjon. Dette er fordi det blir kunstig for studentene å anvende EØS-kilder uten å vite hvordan de er ”kommet frem”.»

Materielle fag

Som nevnt er EU- og EØS-rettens betydning i de materielle fagene på JUS1211 – familie- og arverett og fast eiendoms rettshold – klart mindre fremtredende enn på JUS1111.

I familie- og arverett har EU-retten primært betydning for den internasjonale privatretten på området, sammen med annen konvensjonsbasert rett. EMK og øvrige menneskerettighetskonvensjoner vil imidlertid ha relevans for flere spørsmål. Internasjonal privatrett har fått en

ganske sentral plass i den nye læreboken i arverett. Menneskerettighetenes betydning er noe tonet ned i denne boken, men belyses grundig i undervisningen. Videre er det planlagt å styrke menneskerettsperspektivet i familieretten. Antologien *Kjønn og rett* er under utgivelse og inneholder to artikler som fokuserer på menneskerettslige kilder av betydning for familieretten. Når boken foreligger, er de to artiklene tenkt å inngå som hovedlitteratur i familierett.

I fast eiendoms rettsforhold er EØS-retten i dag lite fremtredende. Dette henger sammen med at faget konsentreres om de rent privatrettslige aspektene som i liten grad berører fri bevegelsesaspekter og slik sett heller ikke har vært gjenstand for harmonisering på EU/EØS-nivå. Andre internasjonale regler har imidlertid betydning, særlig EMK tilleggsprotokoll 1 artikkel 1. Dette gjenspeiler seg i fagbeskrivelsen, læringskrav, litteratur og undervisningen. Blant annet heter det i læringskravene at studentene skal ha god kunnskap om «rettighetenes konstitusjonelle vern etter Grunnloven og semi-konstitusjonelle vern etter menneskerettsloven». EMK tilleggsprotokoll 1 er også integrert i fremstillingen av enkelttemaer, som servitutter, det naborettslige erstatningsvernet og tomtefeste.

Den offentligrettslige reguleringen av fast eiendom har åpenbare EØS-rettslige sider, jf. bl.a. den såkalte Hjemfallssaken for EFTA-domstolen. De offentligrettslige aspektene er imidlertid lite fremtredende i dette faget, selv om de nevnes både i pensum og på forelesning. I den utstrekning de omtales, vil arbeidsgruppen påpeke at også de EØS-rettslige sidene bør fremheves. Revisjon av læremidler bør tas høyde for dette. Det vil imidlertid ikke være tale om noe omfattende stoff av de grunnene som her er nevnt.

Arbeidsgruppen vil bemerke at fagsammensetning og -innretning på JUS1211 er uheldig fra et EU/EØS-rettslig perspektiv på den måten at man ikke får videreført læringen i konkret rettsanvendelse med EU- og EØS-rettslige kilder i det materielle fagene. Som nevnt over kan noe gjøres i metodefaget, men et viktig pedagogisk grep i dette faget har vært å knytte det generelt metodiske til de materielle fagene studentene har i dette semesteret. For å kunne sikre kontinuitet fra JUS1111 via JUS 1211 til andre studieår der studentene mer systematisk introduseres for den internasjonale retten, kunne det vært ønskelig med en noe annen innretning på JUS1211. Riktignok er det potensial for å fremheve annen internasjonal rett i fagene på JUS1211, som menneskerettigheter (særlig eiendomsvern og retten til familieliv) og internasjonal privatrett, men de EU/EØS-rettslige sidene 'forsvinner' litt i dette semesteret. Det ligger utenfor arbeidsgruppens mandat å foreslå endringer i fagsammensetning og -innretning på studiet, men gruppen finner det likevel viktig å påpeke dette med tanke på videre diskusjoner.

4 Andre studieår:

EØS-retten berører de aller fleste fagene på andre studieår. I tillegg til at EØS-retten er et eget fag på andre studieår, er EØS-rettslige kilder særlig relevant for fagene Folkerett, Alminnelig forvaltningsrett, Velferdsrett og Miljørett.

De fagene som berøres av EØS-retten har allerede integrert en god del EØS-rettslige kilder i det samlede undervisningstilbudet. Det ser imidlertid ut til å være et potensiale for ytterligere integrasjon av EØS-rett i flere fag.

Nedenfor følger en gjennomgåelse av hvordan EØS er integrert og hva som eventuelt kan gjøres for å styrke integreringen av EØS-rett i fagene Folkerett, Alminnelig forvaltningsrett, Velferdsrett og Miljørett.

Overordnet bemerkes at folkerettens stilling i norsk rett i liten grad er dekket av fagbeskrivelsene og pensum, noe som er klart uheldig. Alle fagansvarlige på andre studieår, samt studieårsansvarlig, har et ansvar for å følge opp dette.

JUS 2111

Statsforfatningsrett

EØS-rett er frem til høsten 2021 ikke spesielt nevnt læringskrav eller litteratur i statsrett, men er nevnt i undervisning, i forelesning om domstolskontroll. Dette er forklart bl.a. med at statsretten er presset innenfor en ramme med få studiepoeng, og det påpekes at potensialet for integrasjon av EØS-rett først og fremst er gjennom eventuelt ytterligere eksempler i undervisning. Fra og med høsten 2021 er koblingen til EØS-rett i skjæringen mellom Grunnloven §§ 26 og 115 tatt inn i pensum. I tillegg vil Nav-saken naturlig nok trekkes inn i undervisningen for å problematisere legalitetsprinsippet og forholdet mellom statsmaktene. På den måten er det tatt nylig høyde for konstitusjonelle utfordringer ved EØS-avtalen.

Menneskerettigheter

Menneskerettigheter har etter hvert fått en sentral plass i EU- og EØS-retten, og fagenes innbyrdes forhold går begge veier. I fagbeskrivelsen er det uttrykkelig angitt at menneskerettigheter grenser mot EØS-retten, blant flere andre fag. I kunnskapskravene er ikke EØS-retten nevnt uttrykkelig. Som det fremgår nedenfor vil det foreslås å ta inn noe om menneskerettighetenes plass i EU/EØS-retten i faget EØS-rett. Det kan være grunn til å se på behovet for EØS-perspektiv i menneskerettsfaget. Fagansvarlig anmodes om å følge opp.

Folkerett

Folkeretten skiller seg ut fra de fleste andre fagene på andre studieår, ved at EU/EØS-retten er en noe særegen gren av folkeretten. Dermed blir EU/EØS-retten hovedsakelig brukt som et eksempel på et slikt "specialized regime". Dessuten er EU et eksempel på en mektig internasjonal organisasjon. EØS/EFTA-organene er også interessante både i forbindelse med reglene om traktatinnngåelse og i forbindelse med spørsmålet om hva som er/ikke er en internasjonal organisasjon.

Det er likevel ikke mye som er nevnt om EU/EØS i verken læringskrav, litteratur eller undervisning. Det er heller ikke unaturlig, siden folkeretten som fag innenfor en ramme på forholdsvis få studiepoeng skal lære studentene om grunnleggende begreper og trekk ved all internasjonal rett. Slik sett bygger EU/EØS-retten på JUS2211 videre på mye av det studentene lærer i folkerettsfaget. Det rapporteres om at dette også oppfattes som en nyttig bakgrunn i EØS-retts undervisningen.

I læringskravene er EU/EØS er bare direkte nevnt ved angivelsen av at studentene skal ha kjennskap til «de folkerettslige sidene ved EU, EFTA og EØS-organene». For øvrig har en god del av de mer generelle punktene i læringskravene, som det kreves god forståelse av, stor

overføringsverdi. For eksempel punktene om statsbegrepet (hvorfor er ikke EU en stat?), kilder (hvordan tolke traktater), internasjonale organisasjoner (EU som internasjonal organisasjon).

I pensum nevner begge lærebøkene i hovedlitteraturen EU/EØS(-rett) der det er relevant, f.eks i forbindelse med diskusjon av statsbegrepet, internasjonal organisasjoner, og handelsrett. Det er riktignok snakk om svært korte omtaler. På samme måte som for læringskravene har mye av det generelle stoffet i lærebøkene direkte overføringsverdi til EØS-retten.

I undervisningen brukes EU som ett av tre eksempler på internasjonale organisasjoner under forelesningene. I den forbindelse nevnes kort og i grove trekk organisasjonens kompetanser og institusjoner. I tillegg hender det flere steder i forelesningsrekken at EU, EU-domstolen og trekk fra EU-retten nevnes i forbindelse med andre temaer, som kontrast/sammenligning eller eksempel.

Det er ingen oppgaver som går direkte på EU/EØS-rett i kursundervisningen. En av oppgavene gjelder individers rettigheter og plikter, og da er det naturlig å nevne økonomiske rettigheter etter EU/EØS-retten, noe som også står i veiledningen til lærerne.

Ut fra den beskrivelsen som er gitt antar arbeidsgruppen at EU/EØS-retten finner sin naturlige plass i folkerettsfaget, som nødvendigvis må være bredt innrettet. Det bør likevel vurderes om det er mulig å introdusere deler av EU- og EØS-retten i noe større grad. En introduksjon av institusjonene i EU- og EØS-retten burde naturlig kunne gjøres innenfor rammen av folkerettsfaget. Fagansvarlig må følge opp i samråd med fagansvarlig i europarett.

JUS 2211

Alminnelig forvaltningsrett

I fagets emnebeskrivelse er EØS-retten omtalt slik (som en av seks setninger): Også EØS-retten og internasjonale menneskerettigheter trekkes inn (som del av norsk rett) der de etter sitt eget innhold hører hjemme i den alminnelige forvaltningsrett.

I hovedlitteraturen ble det høsten 2020 tatt inn deler av Eriksens og Fredriksens bok Norges europeiske forvaltningsrett (2019) EØS-avtalens krav til norske forvaltningsorganers organisering og saksbehandling. Dette omfatter innledningskapitlet om bokens emne, EU-rettslige prinsipper (kap. 5.1-5.7) og alminnelige EU- og EØS-rettslige krav til forvaltningens saksbehandling (kap 6.1-6.3, 6.7, 6-10-6.11)

I forelesninger om saksbehandlingen er det trukket inn relevante poenger fra denne boka. Det er ingen systematisk plan for hvordan relevant EØS-rett trekkes inn i øvrige forelesninger. I kursundervisningen er EØS-rett trukket inn i enkelte oppgaver.

Gitt EØS-rettens store, og stadige økende, betydning på forvaltningsrettsområdet, mener arbeidsgruppen det er behov for ytterligere behandling av EØS-rett i alminnelig forvaltningsrett. Et problem i denne forbindelse er at dagens hovedlitteratur i liten grad tar hensyn til dette. Det innebærer at det er et behov for omskriving av hovedlitteraturen, med større grad av inndragning av EØS-rettslige aspekter under de ulike temaene. Det bør legges en oppfølgingsplan for dette arbeidet, der også alternativer i påvente av at norske

forvaltningsrettslige fremstillinger oppdateres på dette punktet, utredes. Fagansvarlig anmodes om å følge opp dette i samråd med fagansvarlig for europarett.

Velferdsrett

I læringskravene til faget Velferdsrett omtales det under kunnskapskravene at studentene skal ha god forståelse for «Velferdsstaten, grunnlov og EØS». Ifølge ferdighetskravene skal studentene kunne foreta vurderinger av «vedtaks gyldighet i lys av rammer gitt i Grunnloven, menneskerettighetskonvensjoner, EØS-rett, lover og forskrifter».

I hovedlitteraturen er EØS-rettens betydning omtalt i ett punkt (2.2.3.3) i hovedfremstillingen (Kjønstad/Syse/Kjelland 2017). I tillegg er rapporten «Ikke stykkevis og delt. Om Arbeids- og velferdsetatens EØS-rettslige forpliktelser» (Ikdahl, Franklin, Hennig, Wibye 2019). Det ventes ny utgave av hovedfremstillingen våren 2022. I etterkant av Nav-saken er det en forutsetning at pensumlitteraturen i faget utdyper EØS-rettens betydning, at hovedtrekkene i sentrale kilder slik som EUs trygdeforordning kommer klart frem, og at det gjøres tydelig hvordan denne er integrert med alminnelige norske regler.

I undervisningen nevnes EØS-rettens betydning i forelesninger om sykdomsbaserte trygdeytelser, og diskuteres i mer detalj i forelesning om trygdeytelser til familier (særlig ifm kontantstøtte/barnetrygd). I kursopplegget utgjør EØS-rettslige spørsmål del av praktikumsoppgave om sykepenges og arbeidsavklaringspenger (1 av 4 kursdager).

Ved spørsmålet om det er behov for mer EU/EØS-rett i velferdsrett, må det tas i betraktning at velferdsrettsfaget favner om flere rettsområder. Innenfor den trygderettslige delen av faget er EØS-rettslige spørsmål tatt inn i forelesning og kurs, og fra våren 2021 også bedre dekket i litteraturen enn tidligere. Innen barnevernrett og tvungent psykisk helsevern er de EØS-rettslige spørsmålene mindre sentrale enn f.eks. de menneskerettslige og spørsmål om grunnlovens betydning. Innen helseretten bør de undersøkes nærmere på hva som må/kan tas inn for å gi et riktig bilde av de reglene som omtales.

I fagmiljøet påpekes det at kursundervisningen i velferdsrettsfaget blitt kraftig redusert, fra 5 kursdager + 4 timer pbl-kurs til kun 4 kursdager. Det er pekt på at gjeninnføring av den femte kursdagen eller pbl-kurset (eller begge deler!) ville være et reelt løft for muligheten til å gi studentene undervisning som gir dem evne til både å se problemstillinger på tvers av fagene, og å kunne håndtere slike på faglig forstandig vis.

Arbeidsgruppen vil like fullt understreke at det er stort behov for å styrke det EØS-rettslige innslaget i den trygderettslige delen av velferdsretten, selv om det i lys av NAV-saken har vært gjort visse tiltak og forbedringer. Det bør lages en konkret plan for hvordan dette kan gjøres, også innenfor de rammene som fines i dag. Herunder bør arbeidet med utbedring av hovedlitteraturen følges opp. Fagansvarlig anmodes om å følge opp.

Miljørett

Den juridiske oppfølgingen av Paris-avtalen vil være av avgjørende betydning for å nå målet om å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under to grader målt mot førindustrielt nivå, og å arbeide for å avgrense temperaturøkningen til 1,5 grader. Norge realiserer sine forpliktelser gjennom en samarbeidsavtale med EU. Mest sentralt i den juridiske oppfølgingen er mekanismene som skal sikre at målene blir rettslig forpliktende.

Viktige spørsmål i denne forbindelse er forholdet mellom overnasjonal og nasjonal styring, forholdet mellom direkte statlig styring og bruk av markedsmekanismer, byrdefordeling mellom land, samfunnssektorer og enkeltborgere og graden av rettsliggjøring. Det siste har blant annet konsekvenser for adgangen til domstolene og forholdet mellom politikk og jus i realiseringen av Parisavtalens målsettinger. I den forbindelse vil samspillet mellom internasjonale regler og nasjonal rett stå sentralt, både for omfanget av enkeltindividers rettigheter, men også som en mekanisme som bestemmer styrkeforholdet mellom internasjonale og nasjonale samfunnsinstitusjoner.

Klimaspørsmålet er viktig i seg selv og samtidig godt egnet for å belyse prinsipielle og allmenne spørsmål. Dette må tas hensyn til ved videreutvikling av pensumlitteratur og undervisning.

EØS-rett

Etter mandatet skal arbeidsgruppen gjennomgå alle sider ved undervisningen i faget EØS-rett på andre studieår og foreslå nødvendige endringer i læringskrav, litteratur, undervisningens innretning og omfang og fagets navn.

Etter dagens læringskrav skal studentene ha god forståelse for kravene til gjennomføring av EØS-regler i norsk rett, EØS-reglens betydning i norsk rett, samt fri bevegelighet av varer arbeidskraft og etableringsrett. Samtidig skal de ha kjennskap til reglene om fri bevegelighet av tjenester, generelle hovedtrekk ved de fire friheter, hovedtrekkene ved EU-retten og EØS-retten og institusjoner og beslutningsprosess i EØS.

Pensumsituasjonen i dag er ikke helt tilfredsstillende. Hovedlitteraturen består av utvalgte deler av de to «EØS-rett»-bøkene, der den ene er fra 2011. Sistnevnte er under revisjon med sikte på utgivelse høst 2021 eller tidlig vår 2022, men vil fortsatt ha en innretning som gjør at boken som sådan ikke dekker, og delvis går ut over, forventede læringskrav, se straks nedenfor.

Undervisningen i faget består av fem dobbelttimer forelesninger og fire dobbelttimer kurs.. Undervisningsrammen er for liten i et fag som skal dekke sentrale deler av EØS-retten, men det er et gjennomgående problem på andre studieår, og arbeidsgruppen forholder seg til de rammene som er. Det antas likevel at de eksisterende rammene tillater at forelesningene økes med en dobbelttime. I forelesningene benyttes «flipped classroom» med småoppgaver innimellom redegjørelsene og kursene er basert på noen praktiske og noen mer teoretiske/domsorienterte oppgaver som diskuteres med studentene.

Arbeidsgruppen er kommet til at faget må legges om noe i lys av utviklingen som har vært og bl.a. favne noe bredere. Gitt at rammen for antall studiepoeng ikke utvides, betyr det at noen emner må dekkes mindre dyptgående enn i dag. Arbeidsgruppen har kartlagt 13 temaer som ideelt sett bør dekkes, men tar forbehold for at det ikke lar seg gjøre å dekke alle innenfor dagens rammer. Temaene er: 1. Forholdet mellom norsk rett og EØS-retten. Samspill og gjennomføring; (2) Utviklingen av EØS-retten – forholdet til EU-retten.

Lovgivningsprosessen i EU. EØS-retten sett fra EU. Primærrett og sekundærrett; (3) Metode. Homogenitet; (4) To pilar-systemet. Institusjonene. EFTA-domstolens rolle og ESAs kontroll; (5) Grunntrekk ved fire friheter. Restriksjonsbegrepet (gjerne med varer som illustrasjon), ikke-diskriminering og forholdsmessighetsprinsippet; (6) Fri bevegelighet av personer; (7)

Tjenestefriheten som eksemplifisering av sekundærrett; (8) Grunnprinsipper i statsstøttereglene, konkurransereglene og reglene om offentlige anskaffelser; (9) EU Charteret om grunnleggende rettigheter og menneskerettigheter i EØS; (10) Betydning av EU-byråer for EØS-avtalen; (11) EUs perspektiv på EØS; (12) Andre avtaler med EU. Schengen, arrestordre, Dublin, Lugano med vekt på gjensidig anerkjennelse og menneskerettigheter; (13) Det såkalte «widening gap» i forholdet mellom EU-retten og EØS-retten, midler til å forebygge og demokratiutfordringer.

Arbeidsgruppen foreslår at pensum og undervisning legges om gradvis i retning mot å dekke de nevnte emnene. Som følge av omleggingen anser arbeidsgruppen at «Europarett» vil være et mer dekkende navn på faget enn EØS-rett når omleggingen fullbyrdes.

Når det gjelder pensum, finnes det i dag – verken i Norge eller internasjonalt – ingen skriftlig fremstilling som kan dekke de nevnte temaene på en sammenhengende måte og innenfor rammen av 5 sp. Boken Sejersted m.fl. EØS-rett, 3. utg. 2011 vil komme ut i ny tapning og med delvis nye forfattere under tittelen Oversikt over EØS-retten i løpet av det nærmeste året. Den vil dekke noen av temaene innenfor angitt format, men vil gå dypere inn i den materielle EØS-retten enn det er plass for i faget. Det er derfor tatt et initiativ til å få på plass en nyskrevet fremstilling som dekker temaer og format for den tenkte omleggingen av faget. Boken kan delvis baseres på «Oversikt over EØS-retten», men må som sagt særlig tilpasses faget og skrives utelukkende med tanke på dette. Det er kontakt med Universitetsforlaget som sitter på rettighetene til «Oversikt over EØS-retten». Før en slik fremstilling er på plass kan man foreta en gradvis tilpasning til ovennevnte plan. Samtidig fremhever arbeidsgruppen mulighetene for å trekke inn internasjonal og engelskspråklig litteratur i større utstrekning enn hva som er tilfellet i dag. Det kan gjøres både innenfor dagens rammer og ved prosessen mot en omlegging som er beskrevet ovenfor. Det engelskspråklige pensumet kan inngå både som supplement og som alternativt til det norskspråklige.

Undervisningsmessig kan det på sikt lages videoforelesninger som dekker de nevnte temaene. Videoene kan følges opp med oppgaver som studenter kan løse på kurs. «Flipped classroom» rapporteres å fungere godt og kan videreføres. Fremtidig pensumendring aktualiserer imidlertid også spørsmålet om hvilke emner som bør prioriteres i undervisningen.

Fagansvarlig for europarett må følge opp det ovenstående.

5 Tredje studieår:

[JUS3112](#)

[Retts historie](#)

EUs retts historie dekkes av dagens læringskrav og pensum som en del av det økonomiske livs retts historie etter 1750 og internasjonalisme og globalisme i moderne rett. EUs retts historie trekkes også aktivt inn i undervisningen, blant annet gjennom kursoppgaver. Det ble også gitt til eksamen høsten 2020.

Per i dag undervises det imidlertid ikke i EØS' retts historie. Det har sammenheng med at dette ikke er dekket i gjeldende pensumlitteratur. Det er planer om å integrere retts historien i hovedlitteraturen fra vårsemesteret i forbindelse med revisjon av hovedfremstillingen i faget.

En historisk tilgang er særlig godt egnet for å forklare europarettens utvikling og å gjøre dens fremvekst enklere å forstå.

Formuerett I

Emnet Formuerett I består av fagene avtalerett, kontraktsrett og pengekravsrett. Emnet har nylig vært gjenstand for en større revisjon, hvor EØS-retten har fått en større plass i læringskrav, pensum og undervisning.

I avtalerett er følgende læringskrav EØS-relevant: «Avtaleloven §§ 36 og 37, også i lys av direktiv 93/13 om urimelige vilkår i forbrukeravtaler». For å dekke dette læringskravet er Johan Giertsen, Avtalerett, kapittel 25 (10 sider) om direktivet om urimelige kontraktsvilkår tatt inn på pensum da direktivet ikke er godt dekket i hovedlitteratur i faget.

En av de to dobbelttimene med kurs i avtalerett er en praktikumsoppgave som reiser spørsmål om en avtales gyldighet i lys av direktivet. Det undervises i den forbindelse også i relevant rettspraksis fra EU-domstolen om direktivet. Emnet består også av et obligatorisk kurs. På dette kurset skal studentene forhandle om og skrive avtalevilkår med utgangspunkt i et utkast til standardavtale om leasing av bil. Et sentralt element her er å vurdere krav til innhold og form i lys av direktivet om urimelige kontraktsvilkår. Også her trekkes praksis fra EU-domstolen inn som et sentralt element.

I pengekravsrett er reglene om betalingstransaksjoner i det reviderte betalingstjenestedirektivet inntatt i læringskravene. For å dekke dette er følgende artikkel tatt inn i pensum: Marte Eidsand Kjørven, Who pays when things go wrong? Online financial fraud in Scandinavia and Europe, European Business Law Review, Issue 1, pp. 77-109. En av tre dobbelttimer på kurs i pengekravsrett er viet disse reglene, og de dekkes også på forelesning.

JUS3212 – Formuerett II

Emnet Formuerett II består av fagene dynamisk tingsrett og selskapsrett. I faget dynamisk tingsrett er EØS-retten mindre relevant, men faget dekker andre internasjonale aspekter, herunder forholdet til eiendomsretten i EMK p1-1. I selskapsrett er EØS-retten mer relevant, men er foreløpig ikke sentralt i pensum og undervisning. Geir Woxholth har imidlertid nylig revidert læreboken i selskapsrett og har i den forbindelse inntatt behandling av direktiv 2009/101/EF (publisitetsdirektivet/ 1. selskapsdirektiv). Den reviderte læreboken vil være tilgjengelig fra høstsemesteret 2021. Direktivet vil da også trekkes inn i undervisningen. I tillegg er flere EØS-relevante artikler tillegglitteratur i faget. (Beate Sjøfjell og Linn Anker-Sørensen, Vår Europeiske selskapsrett, Selskapsrettstidsskriftet, 2014 og Mads Andenæs, EU Company law and the company laws of Europe, International and comparative corporate law journals, 6(2) 2008).

Fra høstsemesteret 2021 vil pant- og konkursrett bli et eget fag på JUS3212. Her kan det etter hvert bli aktuelt å behandle EUs direktiv om rekonstruksjon og insolvens (EU) 2019/1023. Man er i så fall avhengig av litteratur som dekker dette på en hensiktsmessig måte. Ansvarlige faglærere følger opp dette.

Arbeidsgruppen noterer at det har vært gjort, og vil gjøres, gode grep for å styrke EØS-dimensjonen i de obligatoriske fagene i tredje studieår. Det kan likevel diskuteres om det kan

være behov for et overgripende perspektiv på dette studieåret, for å følge opp faget EØS-rett som studentene har hatt i siste del av andreåret. Selv om fagansvarlige i fagene på tredjeåret åpenbart tar høyde for det store innslaget av sekundærlovgivning som er kommet og som kommer inn i fagene, har noen av fagene (særlig selskapsretten) sider til de overordnede prinsippene om fri bevegelighet, som det kan være grunn til å løfte frem. Dette har også en side til det som sies i tilknytning til metodefaget i JUS4111 nedenfor. I alle fall er det viktig å følge opp de gode intensjonene for fagene fremover. Arbeidsgruppen foreslår ingen endringer i dette studieåret, men studieårsansvarlig anmodes om å følge opp bemerkningene ovenfor.

Studentrepresentantene v/JSU har særskilt bemerket at de «ser positivt på muligheten til å trekke inn reglene om fri bevegelighet i selskapsretten».

6 Fjerde studieår:

JUS 4111

Metode og etikk

Fagansvarlige i metodefagene på første- og fjerdeåret har diskutert hvordan metodeundervisningen ved fakultetet på best mulig måte kan ses i sammenheng. For fjerdeåret gjelder at studentene har hatt de internasjonale fagene i andreåret, herunder faget EØS-rett, og slik sett kan gå dypere inn i de metodiske spørsmålene EU- og EØS-retten reiser, også for norsk rett. De vil også ha større forutsetninger for å forholde seg kritisk til kildene enn det studentene på førsteåret har, og det er viktig at metodefaget på fjerdeåret bygger på det studentene har lært i tidligere studieår.

EØS-retten er i så henseende integrert i læringskrav og hovedlitteratur i faget. Det fremgår av læringskravene at studentene skal ha kjennskap til grunnleggende juridiske argumentasjonsmønstre i EU-domstolen og EFTA-domstolen. EØS-retten er integrert i metodefaget gjennom Fredriksen & Mathisens artikkel "EU-rett som norsk rettskilde" i pensumantologien. Så langt reflekteres dette etter det arbeidsgruppen forstår i liten grad i undervisningen. Det er planer om å endre på dette. Arbeidsgruppen anser det som viktig å følge opp dette. Fagansvarlig må følge opp i samråd med fagansvarlig i europarett.

JUS4211 Prosess- og strafferett

Av fagbeskrivelsen i prosess- og strafferett fremgår det at «Det å kunne forberede, føre, lede og avgjøre rettsaker er blant juristenes sentrale oppgaver i samfunnet. Ved avsluttet studium skal studentene ha tilfredsstillende kunnskapsgrunnlag for å ivareta oppgaver som prosessfullmektig og dommer i sivile saker og påtaleansvarlig, aktor, forsvarer og dommer i straffesaker.

Etter kunnskapskravene skal studentene «ha god forståelse av sentrale deler av prosessfagene og strafferetten». De skal videre ha ferdigheter i metoden som kan gi grunnlag for løsning av alle slags prosessrettslige og strafferettslige spørsmål, ha kjennskap til aktuelle prosessuelle og kriminalpolitiske reformspørsmål og ha kjennskap til noen sentrale yrkesetiske spørsmål. I

læringskravene i de enkelte fag heter det om strafferett at studenten skal ha «god forståelse» av blant annet «metodiske forhold og problemstillinger på strafferettens område». For så vidt gjelder prosessfagene, heter det at studentene skal ha god forståelse av «særtrekk ved rettskildebildet og metodebruk for hvert av prosessfagene, herunder bruk av rettspraksis og betydningen av Grunnloven og internasjonale rettskilder».

På forespørsel fra arbeidsgruppen om EØS-retten betydning for fagene, har faglærerne gitt uttrykk for at det er en viktig tematikk, og at det skal arbeides for tydeligere å implementere EØS-retten i undervisningen. I første hånd vil det skje «ved tydeligere å peke på EØS-retten som en del av de internasjonale rettskilder som påvirker den nasjonale retten i forelesningene». Videre opplyses det om at det i alle tre emnene (strafferett og de to prosessfagene) er planer om å spille inn «en digital undervisningsvideo om fagets internasjonalisering som inkluderer EØS-rett». Det gis også uttrykk for at EØS-retten «på litt sikt kan ... inngå i lærebøkene og dermed bli en del av pensum».

Arbeidsgruppen vil bemerke at fordi lovgivningen på straff- og prosessområdet gjelder med forbehold for hva som følger av Norges internasjonale forpliktelser, er rettsområdet sterkt eksponert for regler som har sitt grunnlag i andre rettskilder enn dem som skriver seg fra norske organer. Dette er rimelig godt fanget opp for så vidt gjelder bestemmelser i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen og praksis fra Den europeiske menneskerettighetsdomstolen, og FN-konvensjoner. Betydningen av EØS-retten og Norges avtaler med EU om justispolitisk samarbeid (blant annet Luganokonvensjonen og Parallellavtalen (europeisk arrestordre)) er viet liten, om noen, oppmerksomhet i hovedlitteraturen. Dette er imidlertid spørsmål som kunnskapskravene, tatt på ordet, dekker, og som også har stor praktisk betydning.

Det er ingen omfangsrik rettslitteratur på norsk om disse spørsmålene, men opp gjennom årene er det publisert flere arbeider som kan bidra til innsikt og forståelse, særlig innen sivilprosessen og strafferetten. Litteraturen viser klart hvilken betydning EØS-retten, og annet samarbeid med EU, har på disse fagområdene. Også på straffeprosessrettens område kan EØS-retten tenkes å ha betydning, se f.eks. tilløpene i Rt. 2015 s. 844. Arbeidsgruppen har forelagt flere eksempler på eksisterende, relevant, litteratur for faglærerne, som imidlertid uttaler at det ikke er «hensiktsmessig» å innføre noe av det som nevnes i pensumkravene.

Arbeidsgruppen tar den vurderingen til etterretning, men vil samtidig påpeke at læringskravene ikke oppfylles så lenge litteraturen ikke dekker helt sentrale og relevante spørsmål. Mens man kan avvente justering av læringskrav og forbedring av relevant litteratur i påvente av revisjoner av lærebøkene, er det ikke tilfredsstillende med en slik avventing når læringskravene ikke oppfylles. På samme måte som i andre fag (se f.eks. om Velferdsretten ovenfor) må man finne interimløsninger i påvente av revisjon av hovedlitteraturen. Gjennomføringen av EØS-aspekter i JUS4211 må derfor følges opp videre med tanke på oppfyllelse av læringskravene. Studieårsansvarlig anmodes om å følge opp dette i samråd med lærerne og fagansvarlig for europarett.

7 Valgemnene

Valgemnene i masterstudiene i rettsvitenskap behandles her under ett. Det må skilles mellom fag som kan tjene som fordypning i EU/EØS-retten som sådan (i forlengelsen av det

obligatoriske faget EØS-rett på JUS2211), og fag som har mer eller mindre sterke innslag av EØS-rett. Fordypningsmuligheter finnes i første rekke i fagene EU Substantive Law (JUS 5440), EU Competition Law (JUS5310) og International Constitutional Law and Democracy (JUS5560). Det kan diskuteres om det er tilstrekkelig og om det er behov for tillegg. Denne diskusjonen ligger på dette stadiet utenfor arbeidsgruppens mandat. Nedenfor følger i første rekke en situasjonsbeskrivelse vedrørende innslaget av EU/EØS-rett i øvrige fag. Det har ikke vært mulig å gå inn i læringskrav og litteratur for hvert enkelt fag, men arbeidsgruppen har stilt følgende spørsmål til faglærere på valgemner:

- Er EU/EØS-retten relevant for ditt emnet? Hvorfor/hvorfor ikke? (Gi en kort forklaring (2-3 setninger?))
- Er aktuelle EU/EØS-rettslige perspektiver inkludert i emnebeskrivelse og læringskrav? (Gi en kort beskrivelse)
- Benyttes EU/EØS-rettslige kilder i undervisningen? I så fall, hvilke? (Gi en kort beskrivelse)
- Inneholder pensumlisten litteratur med en EU/EØS-rettslig dimensjon? (Hvor stor del av pensum utgjør EU/EØS-rettslig litteratur)?
- Ser du behov for å utvikle ny pensum/litteratur som bedre behandler EU/EØS-rettslige aspekter i ditt emne?
- Hva trenger du for å styrke EU/EØS-rettslig dimensjoner i ditt valgemne?

Det ble avgitt i alt 23 svar. Av de som har svart, har de fleste indikert at EU/EØS-rettslige dimensjoner er til en større eller mindre grad relevant, selv om de ikke nødvendigvis inkludert i emnebeskrivelse og læringskrav (i så fall dekkes de til en viss grad i forelesninger og pensum).

Enkelte fagansvarlige har oppgitt at EU/EØS er ikke relevant for enkelte valgemner, f.eks. fordi emnet er utpreget nasjonalrettslig. En respondent har svart at fokuset i emnet ikke er på EU/EØS, og dersom man tar inn dette perspektivet, må noe annet ut.

Flere respondenter har indikert *behov for å utvikle pensum og/eller å styrke EU/EØS-rettslige dimensjoner*. Problempunkter som er angitt i denne forbindelse er behov for mer tid til å holde seg faglig oppdatert, mer undervisningstid, behov for å utvikle pensumlitteratur. Slik sett kan problemene være mange av de samme som i enkelte obligatoriske fag. Det ble også påpekt at studentene ikke alltid har de nødvendige forkunnskapene om EU og EØS, og/eller ikke er vant til å bruke EU-databaser, lese EU-dommer, o.l. Også disse problemene må ses i sammenheng med diskusjonene om EØS-rettens plass i den obligatoriske delen av studiet.

Deler av arbeidsgruppen (Pozdnakova, Banet, Hotvedt og Hillion) har sett nærmere på mulige tiltak for å styrke den EU/EØS-rettslige dimensjonen i valgemnene. Forslagene har budsjettmessige implikasjoner, og spørsmålet om de lar seg gjennomføre må tas opp på fakultetsnivå. De nevnes likevel kort her, idet det henvises til eget notat for detaljer (vedlegg I). For det første foreslås at det gis et eget kurs i EU/EØS-rett for studentene på valgfagene. For det andre foreslås kollegaveiledning som et tiltak for å øke lærerstabens kunnskapsnivå i EU- og EØS-rett. Det pekes på at en slik kollegaveiledning kan administreres av CELL i samarbeid med Senter for europarett og europarettensengasjerte lærere. CELL kan i det hele tatt bringes inn ved begge forslagene. Studieårsansvarlig anmodes om å følge opp forslaget i samarbeid med studiedekanen.

Studentrepresentantene bemerker særskilt:

«Man trenger kun å se på emnekodene for å forstå at EU/EØS-fokuset er særdeles forskjellig. Det er likevel en selvfølge at det ikke kan kreves fra studentene lik kunnskap i EØS-rett, når fagene spesifikt fordyper seg ulikt i rettsområdet. Likevel gir noen av fagene en klar fordel for studenter når det kommer til å anvende EØSkilder.

JSU ønsker at de ”norske” fagene som har betydelig innslag av EØS-rett (inkluderer men er ikke begrenset til: Konkurranserett, offentlige anskaffelser, opphavsrett, patent- og varemerkerett) får en mer konkret og omfattende innføring i EØS-rettslig metode, noe som det blir opp til hver enkelt som leder emnene å ordne. Det er også lurt at en slik forelesning kommer tidlig i semesteret. JSU ønsker ikke noen form for obligatorisk undervisning for valgfagene.»

8 JUS5030/JUS5060 – Masteroppgaven

Studentene velger selv emne for masteroppgaven. Alle får 15 timer individuell veiledning. I tillegg tilbys det tre dobbelttimer med fellesveiledning. Ansvarlig faglærer har vurdert om det er hensiktsmessig å dele disse kursene tematisk slik at de som skriver om EØS-relevante temaer samles på samme kurs. Dersom EØS-retten skal skilles ut må imidlertid også øvrige kurs knyttet til bestemte rettsområder, metoder eller andre avgrensningskriterier. Dette vurderes imidlertid å skape store praktiske utfordringer. Det vil variere hvor mange studenter det gjelder. Det er også slik at mange studenter vil skrive om emner som krysser grenser mellom ulike rettsområder. Det kan også være studenter som skriver om EØS-relevante temaer uten at studenten selv er klar over EØS-relevansen når de melder seg på kurs. Det er mange masterstudenter som kunne trenge ekstra oppfølging knyttet til tema de har valgt. For eksempel vil studenter som bruker empiriske metoder stå overfor særlige problemstillinger ved skriving av masteroppgaven. Det er problematisk å skille ut et eget tilbud til en gruppe studenter, og det vurderes vanskelig å dele inn tematisk på en måte som dekker alle behov.

Det tilbys imidlertid kurs i kildesøk fra biblioteket som er særlig rettet mot studenter som skriver masteroppgave om EØS-relevante emner. Bruk av internasjonale kilder, herunder EØS-rettslige kilder, behandles også i felles forelesning. Arbeidsgruppen anser at det ikke foreligger behov for ytterligere tiltak enn de som finnes i dag.

9 Oppsummering

Arbeidsgruppen har foretatt en kartlegging av pensum, undervisning og innretning av EU- og EØS-rett i masterstudiet i rettsvitenskap, slik situasjonen er i dag, og kommet med forslag til endringer innenfor rammen av dagens studieordning. Endringsforslagene spenner fra det helt konkrete til målsettinger som må ivaretas på lengre sikt. Fagansvarlige i de enkelte fag er i rapporten anmodet om å følge forslagene videre opp.

Europarett er norsk rett. En grunnleggende betraktning ved utformingen av dagens studieordning er at den internasjonale retten skal integreres i undervisningen i ulike emner. Slik integrasjon kan by på utfordringer i praksis. Arbeidsgruppen foreslår, i samsvar med det som har vært antydnet i rapporten, at det oppnevnes en fagansvarlig i faget europarett på andre

studieår med et mandat som også omfatter integrasjonen av internasjonal rett i samtlige emner som undervises på studieårene, slik:

- fagansvarlig i faget europarett på andre studieår skal ha et overordnet ansvar for integrasjon av internasjonal rett i emner som undervises på samtlige studieår.
- fagansvarlig skal bidra til å sikre kontinuitet i undervisningen i europarett gjennom hele rettsstudiet.
- fagansvarlig skal bistå i at den europarettslige dimensjonen i de ulike fagene blir realisert og sikre at undervisningen og kunnskapskravene til enhver tid er forsvarlig og oppdatert.
- den fagansvarliges oppfølging skal bygge på forslagene som er løftet frem i denne rapporten, samtidig som fagansvarlige på eget initiativ kan fremme andre faglig begrunnede forslag.
- fagansvarlig i europarett skal samarbeide med de studieårsansvarlige og gi en semestervis oppdatering av fremdrift, status og utfordringer til PMR.

Arbeidsgruppen for europarett

Det juridiske fakultet, UiO

03.09.2021